

GAZIANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Türk Basınına Göre 19 Ağustos 1966 Varto Depremine Yapılan Dış Yardımlar

According to the Turkish Press the Foreign Aids to the 19 August 1966 Varto Earthquake

Fadime TOSİK DİNÇ^{a*}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Adıyaman / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-8580-5910

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 29 Aralık 2022

Kabul tarihi: 22 Ocak 2023

Anahtar Kelimeler:

Deprem,

Varto,

Depremzede,

Uluslararası Kızılhaç Komitesi,

Dış yardım

ARTICLE INFO

Article History:

Received: December 29, 2022

Accepted: January 22, 2023

Keywords:

Earthquake,

Varto,

Earthquake Victims,

International Committee of the Red Cross,

Foreign aid

ÖZ

Kuzey Anadolu Fay Sistemi üzerinde bulunan Varto Havzası tarihsel dönemde birçok yıkıcı depreme maruz kalmıştır. 19 Ağustos 1966 tarihinde gerçekleşen ve 2.529 kişinin hayatını kaybetmesine sebep olan deprem en yıkıcısı olmuştur. Merkez üssü Muş'un Varto ilçesi olan deprem Muş'un Bulanık, Bingöl'ün Karlıova ve Erzurum'un Hınıs, Tekman ve Çat ilçeleri ile bağlı köylerinde büyük hasarlara neden olmuştur. Deprem haberinin alınmasından sonra dönemin Demirel Hükümeti tüm kurum ve kuruluşları harekete geçirerek, depremzedelerin acil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmaları başlatmıştır. Kurum ve kuruluşların yurt içinde açtıkları kampanyalarla depremzedeler için aynı ve nakdi yardımlar toplandığı gibi, çok sayıda ülke ve onların yardım kuruluşları da depremzedeler için aynı ve nakdi yardımlarda bulunmuşlardır. Depremzedelerin acil ihtiyaçlarının giderilmesinde ülke içinde yapılan yardımlar kadar hiç kuşkusuz dış ülkelere gelen yardımların da büyük katkısı ve faydası olmuştur. Bu çalışmada 19 Ağustos 1966 Varto depreminde Türkiye'ye gönderilen dış yardımlar konusu ele alınmış ve çalışma Türk basınının kamuoyu ile paylaştığı bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Çalışma ile uluslararası birçok yardım kuruluşunun, şirketlerin ve şahısların felâket zamanlarında dayanışma ve yardımlaşma çabalarını nasıl ortaya koyduklarını tespit etmek ve dış yardımların miktarı, geldiği ülkeler ve geliş şeklini inceleyerek Türkiye'nin uluslararası arenadaki yeri ortaya konulmak istenmiştir.

ABSTRACT

The Varto Basin, located on the North Anatolian Fault System, has experienced many devastating earthquakes in the historical period. The earthquake, which took place in the Republic period on August 19, 1966, killed 2,529 people, became the most devastating one. The earthquake, the central base of Mus's Varto district, has caused great damage in Mus's Bulanık, Bingöl's Karlıova and Erzurum's Hınıs, Tekman and Cat districts and their villages. After the earthquake, the Demirel's Cabinet launched efforts to address the immediate needs of earthquake victims by mobilizing all institutions. As well as collecting aid in-kind and cash for earthquake victims through the campaigns launched by institutions and organizations in the country, many countries and their aid organizations also provided in-kind and cash aid for earthquake victim. The aid from foreign countries has undoubtedly contributed and benefited as much as the aid provided in the country to address the immediate needs of earthquakes. In this study, the issue of foreign aid sent to Turkey in the 19 August 1966 Varto earthquake was discussed and the study was prepared in the view of the information shared by the Turkish press. The study aims to reveal how many international charitable organizations, companies and individuals have demonstrated their efforts to support and assist in the times of disaster, to explore the amount of foreign aid, the countries of origin, the way it arrived and Turkey's place in the international arena.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: ftsikdinc@adiyaman.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

An earthquake with a magnitude of 6.9 according to the Kandilli Observatory occurred at 14:22 on August 19, 1966 in the Varto town of Mus province, which has been exposed to many earthquakes throughout history. Apart from Varto, the earthquake caused great damage in Bulanik, Karliova, and Hınıs, Tekman, and Cat towns and their villages. In the earthquake 2.529 people lost their lives, 1.400 people were injured, 20.007 houses got destroyed or severely damaged.

Upon this disaster happened in eastern Turkey, the Turkish government and the Turkish Red Crescent immediately started to send search and rescue units and various materials to the region. After the news on earthquake was heard by the world public, foreign aids started to come as well. Iran was the first country to send aid, and many countries followed it. The American authorities in Turkey immediately took action and sent six large transport planes with mobile hospitals, doctors, and nurses to the earthquake zone. The United Kingdom offered assistance to Turkey through its Ankara embassy and sent a civil defense unit to the earthquake area. On August 20, the Union of Red Cross Societies in Geneva directed all the national Red Cross organizations in Europe to help those affected by the earthquake. In the first stage, 4300 blankets and 100 tents were sent to the earthquake area from the Beirut warehouse of the Red Cross Union.

Then, in the coming days, the governments of Pakistan, UK, West Germany, France, Italy, Canada, Bulgaria, Israel, Yugoslavia, Abyssinia, Greece, Finland, Monaco, Nationalist Chinese Government, Albania, Belgium, Kuwait, Switzerland, Sweden, Netherlands, Denmark, Tunisia, America, Iran, Iraq, New Zealand, Zambia, the Soviet Union, Libya, Japan, India, Austria, the United Arab Republic, the Vatican, Saudi Arabia, Hungary, Egypt, South Korea, Vietnam, and Malaysia or their aid organizations provided various aids.

Apart from the states and national aid organizations, international companies, foundations and individuals also provided help. These aids were provided through the Turkish government, the International Union of the Red Cross, and the Turkish Red Crescent Society. Aids in cash and aids in-kind like tent, blanket, towel, camp bed, quilt, bed linen, medicine, vaccine, dressing, dry plasma, clothing, fabric, kitchenware, cleaning material, coffee, tea, sugar, milk powder, canned food, children's food, souvenirs for children, electric cables, asphalt, and liquid gas were provided. In addition, in order to spend the winter, the German Red Cross, Swedish Red Cross, Vatican, Finland, Yugoslavia, and England sent shelters and prefabricated houses to the earthquake victims whose houses were destroyed and damaged.

According to the report of the Earthquake Zone Assembly Research Commission, the amount of cash received from abroad until December 5, 1966 was 1.419.191,04 Turkish Liras and in-kind aids were shown as 21,179 tents, 60,711 blankets, 1,431 quilts, 132,740 pieces of clothing, 1,175,106 kilos of food, 9,846 kilos of cleaning materials.

In-kind aids sent from abroad arrived at İstanbul and Ankara airports. Aid materials arriving at Ankara and İstanbul airports were sent to Erzurum airport. Since various problems occurred in the delivery and distribution of the aids, soldiers assumed responsibility for the distribution of aids. Although the authorities declared that there had been no problem in the distribution of the aids and that enough tents and food had been distributed to the earthquake victims on time, complaints of the earthquake victims and irregularities had a wide coverage in the newspaper reports.

As a result, although earthquakes are natural phenomenon that are difficult to cope with and the negative effects on the earthquake victims continue for years, they are also events that bring nations closer and increase international solidarity, as can be seen in the example of the Varto earthquake. Despite the tension between Turkey and Greece over Cyprus, the Varto earthquake brought the two countries closer and Greece provided aids in-kind to the earthquake victims. When we look at the countries that provided aids, it can be easily said that Turkey as a NATO country had maintained good relations with western countries. In addition to the friendly relations between Turkey and Germany, it can be easily said that Turkish workers in Germany had had an important impact on the Federal Germany's significant amount of aid among western states. England offered help right after the earthquake and provided in-kind and cash assistance, especially search and rescue. Apart from England, Canada and New Zealand, which were included in the British Commonwealth, took their places among the countries that helped. Besides, Zambia was another country that helped. Its presence as a poor African country that left the British Commonwealth and gained its independence in 1964 is important in terms of showing Turkey's effective power in foreign policy. Among the helping states, the presence of South Korea can be regarded as the rise of a friendship that started with Turkey's sending troops to Korea in the Korean War.

Apart from Western states, Islamic countries also provided in-kind and cash aid to Turkey. In addition to good relations Turkey had with its neighbors, the friendly relations it had developed with Arab states since 1950s had a great impact on these aids. Undoubtedly Pakistan's aid occupies as a separate and important place among Islamic states. The people of Pakistan sent aid to the Anatolian people in the war of independence. After gaining their independence in 1947, they also continued to send aid to the Anatolian people whenever they were in trouble. In the Varto earthquake, the Pakistani state and its people showed an example of friendship and brotherhood by helping much more than their economic power.

Yugoslavia, a socialist regime under Tito's rule, Turks of Skopje in Macedonia, Bulgaria-an eastern bloc country, and the Union of the Soviet Socialist Republics also provided important assistance to the earthquake victims. Undoubtedly apart from the sensitivity of Turks and Muslims living in Russia, The US president Lyndon B. Johnson's opposing to Turkey's intervention in the island of Cyprus by writing a letter on June 5, 1964 played an important role on the development of Turkey's relations with Russia.

Giriş

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana çok büyük can ve mal kayıplarına neden olan doğal felaketlerle karşı karşıya kalınmıştır. Bu doğal felaketlerin başında da ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan büyük yıkımlara yol açan depremler yer almaktadır (Akt. Unat, 2018, s. 366). Geçmişte jeolojik fay kırıkları üzerinde kurulmuş yerleşim yerlerinde çok sayıda can ve mal kaybına sebep olan depremlerin olduğu görülmektedir. Türkiye de dünyanın en hareketli deprem kuşaklarından biri olan Alpin kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Alpin kuşağının Anadolu'daki en aktif bölge ise Pliosen devrinden beri mevcut olan Kuzey Anadolu Fay Sistemi (KAFS)'dir. Deprem aktivitesi yönünden ülkemizin en faal bölgelerinden biri olan Varto Havzası ise KAFS üzerinde ve I. derece deprem kuşağında yer almaktadır. KAFS, Anadolu'yu batı-doğu doğrultusunda boydan boya kesmektedir ki; batıda Sakarya Nehri (Geyve) ile doğuda Van Gölü (Bulanık) arasında kalan ve yeryüzünde kesintisiz olarak gözlenebilen uzunluğu, yaklaşık olarak 1.100 km; Ege Denizi ile İran sınırı arasında, uzantılarıyla birlikte yaklaşık 1.600 kilometredir (Ketin, 1976, s. 153; Mirze, 2013, s. 89).

KAFS üzerinde bulunan illerde tarihsel dönem içerisinde büyük depremler meydana gelmiş, Cumhuriyet Türkiye'sinde de büyük can kaybının olduğu 1939 Erzincan depremi başta olmak üzere 1942 Tokat-Erbaa, 1943 Samsun-Lâdik, 1944 Bolu-Gerede-Çerkeş depremleri ile ülke sarsılmıştır. Varto'da da tarihsel dönem içinde çeşitli büyüklükte depremler meydana gelmiştir (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 14-18). Cumhuriyet döneminde büyük hasarlara neden olan ilk deprem, 31 Mayıs 1946 tarihinde saat 05.15'te 17 saniye süren 5.9 büyüklüğünde¹ ve VIII şiddetinde² ki depremdir (Muşta zelzele, Cumhuriyet, 01.06.1946, s. 1, 3). Deprem Muş, Bitlis, Hakkâri, Van ve Erzurum'da da hissedilmiştir (Zengin, 2020, s. 794). Depremde toplam 839 kişi hayatını kaybetmiş, 343 kişi yaralanmış, 3.000 bina da hasar almıştır. Yalnız Varto'da 371 kişi hayatını kaybetmiş, 208 kişi yaralanmış ve 1.239 bina ise tamamen yıkılmıştır (Ergünay, 1967, s. 9; Taşman, 1946, s. 287).

Varto ve Hınıs'a bağlı köylerde 1950, 1956, 1957 ve 1959 yıllarında çeşitli hasarlar yapan depremler de olmuştur. Bu depremlerin şiddeti de V-VI olarak değerlendirilmiştir (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 23-24).

Varto depremi öncesi 7 Mart 1966 tarihinde Varto ve Hınıs'ta VIII şiddetinde ve 5.5 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. Deprem saat 03.16'da olmuştur. Deprem sonucunda 15 kişi hayatını kaybetmiş, 30 kişi yaralanmış, 13.000 ev etkilenmiş, 4.000 ev tamamen yıkılmış ve 3.600 ev hasar görmüştür (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 23-24; Doğu Anadolu'da deprem, Cumhuriyet, 08.03.1966, s. 1, 7; Doğuda deprem, Akşam, 08.03.1966, s.1, 7). Deprem Muş'ta 66 köyde hasara yol açmıştır. Yıkılan veya hasara uğrayan ev sayısı 1.180'dir. Muş'ta can kaybı Varto'nun Tepe, Akkonak ve Kotan köylerinden yaşanmış ve 5 kişi hayatını kaybetmiştir. Ahırlar yıkılmış, büyük hayvan telefı yaşanmış, bu sebeple maddi

¹ **Depremin büyüklüğü;** deprem sırasında açığa çıkan enerjinin bir ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Enerjinin doğrudan doğruya ölçülmesi olanağı olmadığından, Amerika Birleşik Devletlerinden Prof. C. Richter tarafından 1930 yıllarında bulunan bir yöntemle depremlerin aletsel bir ölçüsü olan "Magnitüd" tanımlanmıştır. Bkz. Depremin büyüklüğü ve şiddeti aynı kavramlar mıdır?, Erişim tarihi: 12.07.2022, <https://www.afad.gov.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti-ayni-kavramlar-midir>.

² **Depremin şiddeti;** herhangi bir derinlikte olan depremin, yeryüzünde hissedildiği bir noktadaki etkisinin ölçüsü olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle depremin şiddeti, onun yapılar, doğa ve insanlar üzerindeki etkilerinin bir ölçüsüdür. Bkz. Depremin büyüklüğü ve şiddeti aynı kavramlar mıdır?, Erişim tarihi: 12.07.2022, <https://www.afad.gov.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti-ayni-kavramlar-midir>.

kayıp fazla olmuştur (Deprem neticesi tespit edildi, Şark Telgraf, 09.03.1966, s. 1; Zengin, 2020, s. 797). Depremın ardından İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu, 8 Mart'ta Muş'a gelerek felaket bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur. Haldun Menteşeoğlu çevresine toplanan halka, “*hükümet ızdırabınızı biliyor ve paylaşıyor, zararlarınız giderilecek, evleriniz en kısa zamanda yaptırılacak*” demiştir (Deprem neticesi tespit edildi, Şark Telgraf, 09.03.1966, s. 1). Felâketin en fazla vurduğu Tepe köyünde kurulan çadır sayısı 50 idi. Oysaki Tepe köyünde istisnasız bütün ev ve ahırlar yıkılmıştı. Menteşeoğlu, Tepe köyünden sonra Varto'ya geçerek orada incelemelerde bulunmuştur. Halk “*ekmek su istemiyoruz, çadır istiyoruz*” diye Bakan'ı karşılamışlardır (Deprem neticesi tespit edildi, Şark Telgraf, 09.03.1966, s. 1). Vartoluların çadır talepleri karşısında Menteşeoğlu, Ankara'yı arayarak acilen 1.500 çadırın gönderilmesini istemiştir (Deprem neticesi tespit edildi, Şark Telgraf, 09.03.1966, s. 1). 7 Mart depremi sonrasında Varto ve çevresinde 2 Mayıs, 3 Mayıs, 14 Haziran 1966 tarihlerinde 4.7, 4.8, 4.7 büyüklüğünde artçı depremler de yaşanmıştır (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 23). 12 Temmuz 1966 saat 02.10'da depremin bir diğer habercisi sayılan 4.6 büyüklüğünde ve 15 saniye süren bir deprem daha yaşanmıştır. Merkez üssü Varto'nun Bağışçı köyü olan depremde, 12 kişi hayatını kaybetmiş, 20 kişi de yaralanmıştır. 7 Mart ve 12 Temmuz 1966 depremlerinin yaralarını sarmak, halkın ızdıraplarını gidermek amacıyla çalışmalar başlamış, her iki depremde büyük hasar gören Tepe ve Bağışçı köylerinin iç iskâna tabi tutularak Muş'ta konut yapılması, ayrıca zarar gören diğer beş köy için de Varto'da evler yapılması kararlaştırılmıştır (Kocadağ, 1967, s. 36; Varto'da yeniden şiddetli bir deprem oldu, Şark Telgraf, 12.07.1966, s. 1; Zengin, 2020, s. 801). Dikkat edilirse ana şoktan önce bir dizi depremler meydana geldiği görülmüştür.

19 Ağustos 1966 Varto Depremi

19 Ağustos 1966 tarihli Varto depremi saat 14.22'de 39,2° K ve 41,7° D koordinatlarında, Varto'nun 18 km doğu-kuzeybatısında ve yerin 26 km derinliğinde meydana gelmiştir. Deprem süresinin yaklaşık 20 saniye olduğu rapor edilmiştir. Depremın büyüklüğünü, Kaliforniya Berkeley Üniversitesi Sismoloji Laboratuvarı 6.7-6.9, Pasadena'daki California Institute of Technology Sismoloji Laboratuvarı 7-7.25, Kandilli Rasathanesi ise 6,9 olarak vermiştir (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 1). Depremın ana şok ve art sarsıntıları 21.700 kişi ve 34.000 yapıyı etkilemiş, 100.000'in üzerinde kişi evsiz kalmıştır. Depremde toplam³ 2.529 kişi hayatını kaybetmiş, 1.500 kişi yaralanmıştır⁴. Erzurum'un Hınıs, Tekman ve Çat ilçelerinde 135 kişi hayatını kaybetmiş, 221 kişi yaralanmıştır. Bingöl'ün Karlıova ilçesinde ise 31 kişi hayatını kaybetmiş, 49 kişi yaralanmıştır. Varto dışında Muş'un Bulanık ilçesinde 97 kişi hayatını kaybetmiş, 38 kişi de yaralanmıştır. Varto'da ise 2.266 kişi hayatını kaybetmiş, 1.192 kişi yaralanmıştır (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 3).

Depremde Varto'da büyük can kaybı ve maddi hasar oluşmasının sebeplerinin başında, bölgenin I. derecede deprem kuşağında yer alması ile Varto ve çevresindeki köylerde geleneksel kerpiç konut inşası gelmekteydi. Çünkü depremde hemen hemen bütün kerpiç tipi

³ Kaynaklarda depremdeki can kayıpları ile ilgili farklı rakamlar verilmiştir. Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (DBMAKR)na göre Muş dâhilinde 2.101 can kaybı, 1.246 yaralı; diğer şehirlerin ilçe ve köylerindeki can kayıplarıyla birlikte toplamda 2.517 kişi hayatını kaybetmiş, 1.420 kişi de yaralanmıştır (DBMAKR, 1967, s. 8, 27); Kandilli Rasathanesi ve DAE Bölgesel Deprem-Tsunami İzleme ve Değerlendirme Merkezi'nin büyük depremler ile ilgili web sitesinde can kaybı 2.396 olarak verilmiştir (Büyük depremler, Erişim tarihi: 14.01.2023, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler/>).

⁴ 17 Eylül 2013 Tüten-Muş depremi hakkında bilgi notu, Erişim tarihi: 14.01.2023, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/onemli-depremler/17_Eylul_2013_MUS.pdf, s. 2.

evlerin yıkıldığı, ondünlü saç çatılı ve bazalt blok yapıların ise kısmen yıkıldığı görülmüştür. Betonarme olmasına rağmen 1965'te yapımı tamamlanan Yatılı Bölge Okulu kompleksi ile Ziraat Bankası da müteahhit hatasından dolayı yıkılmıştır (Büyüksaraç, Bektaş, 2017, s. 1-2; Ergünay, 1967, s. 11-12). Varto'da can kaybının fazla olmasının bir başka sebebi de depremin gündüz vakti meydana gelmesidir. 7 Mart ve 11 Temmuz 1966 depremleri sonrası halk geceleri evlerinde uyumamakta, gündüzleri ise evlerinde vakit geçirmektedirler. Bu da can kaybını yükseltmiştir (Zengin, 2020, s. 808).

Deprem, can kayıplarının yaşandığı Muş, Erzurum, Bingöl dışında Kars, Van, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Sivas, Samsun ve Ordu illerinde de hissedilmiş, Elâzığ ve Bitlis'te bazı evler yıkılmış, bazıları da hasara uğramıştır (Doğuda deprem, Ulus, 20.08.1966, s. 1). Deprem sonrası Muş-Varto yolu üzerinde Tepe köy mevkiinde bir dağ kayarak yola düşmüştür (Doğu Anadolu halâ sallanıyor, Vatan, 21.08.1966, s. 1). Yolum kapanması yardım ekiplerinin deprem bölgesine girmelerini geciktirmiş, 7. Kolordu ile 10. Tümen istihkâm birliklerinin yıkılan yolu açmaları ile birlikte Varto'ya ulaşım sağlanmıştır. Muş Valisi Mustafa Uygur ile Muş Belediye Başkanı ve yardım ekipleri yolun açılmasıyla ancak enkaz yığını ve büyük bir mezarlık haline gelen Varto'ya gelebilmişlerdir. Vali Uygur, saat 21.30'da "*Varto ve köylerinde şu ana kadar 260 can kaybı ve 600'den fazla yaralının tespit edildiğini, kurtarma işleminin üçte birinin dahi yerine getirilemediğini*" ifade etmiştir (Doğuda deprem, Ulus, 20.08.1966, s. 1). Vali Uygur, "*Muş'taki Piyade Alayı ve bağlı birliklerinin deprem bölgesine gönderildiğini, ancak bunun yeterli olamaması sebebiyle civar garnizonlardan da yardım istendiğini*" beyan etmiştir (Doğuda deprem, Ulus, 20.08.1966, s. 1). İlk etapta Erzurum, Elazığ ve Siirt'ten 4 ekip Varto'ya gelmiştir. Oluşturulan 17 ekip Varto ilçesinin hasar gören köylerini tarayarak hasar ve can kaybını tespitle işe başlamışlar fakat bazı köylerle aynı gün irtibat dahi sağlanamamıştır. Vali Uygur, "*Muş Devlet Hastanesi'nin yaralılarla dolu olduğunu, Muş Yatılı Bölge Okulu'nun da hastane haline getirildiğini ve civar illerden doktor ve sağlık personeli yardımı istendiğini*" açıklamıştır (Doğuda deprem, Ulus, 20.08.1966, s. 1).

Sarsıntı bölgelerindeki hasar tespiti ve gerekli yardım organizasyonu amacıyla Türkiye Kızılay Derneği'nden bir ekip acilen deprem bölgelerine gönderilmiştir. Türk Kızılayı, bölgedeki vatandaşlara acele ulaştırmak kaydıyla bölge depolarından 1.300 battaniye, 1.300 çadır, 100 çuval bulgur, 250 çuval bulgur ezmesi, 270 çuval un, 100 teneke yağı acil yardım olarak göndermiştir (Doğuda deprem, Ulus, 20.08.1966, s. 1, 7). Muş Belediyesi ekipleri ve halkın gayretiyle iki araba ekmek deprem günü depremedelere ulaştırılmış, diğer yardımlar bunu seri halinde takip etmiştir. Ayrıca binlerce Muşlu da kurtarma ve yardım faaliyetlerine katılmıştır (Varto haritadan silindi, Şark Telgraf, 22.08.1966, s. 1).

Sağlık Bakanı Dr. Edip Somuncuoğlu ile İmar ve İskân Bakanı Haldun Mentешеoğlu deprem sonrasında karayoluyla önce depremin vurduğu Bingöl'e gelmişlerdir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 16.11.1966, s. 116). Bakanlar, bir Topçu keşif uçağı ile deprem bölgesini gezmişlerdir (Bakanlar Bingöl'de, Akşam 21.08.1966, s. 1). Bakanlar buradan Muş'a geçmişler, 20 Ağustos günü Muş'ta kolordu ve tümen komutanlarıyla beraber Muş Valisi'nin de katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda öncelikle acil önlemler konusu tartışılmış ve acil önlemler; iaşe, iskân, sağlık ve emniyet önlemleri olmak üzere dört başlıkta değerlendirilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 16.11.1966, s. 116-117).

Başbakan Süleyman Demirel, 20 Ağustos'ta İzmir'e yapacağı seyahati, deprem dolayısıyla iptal ederek deprem bölgesi ile sürekli telefon irtibatı içinde olmuştur. Demirel, 20 Ağustos sabah saatlerinde de deprem bölgesine hareket etmiştir (Demirel deprem bölgesine gidiyor, Akşam, 20.08.1966, s. 1). Başbakan Demirel beraberinde İçişleri Bakanı Dr. Faruk Sükan, Çalışma Bakanı Ali Naili Erdem, bazı senatör ve milletvekilleri ile Jandarma Genel Komutan yardımcısı, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü, basın mensupları ve kalabalık bir

doktor ekibi ile askeri uçakla Erzurum'a gelmiştir (Başbakan Demirel Erzurum'a gitti, Vatan, 20.08.1966, s. 1). Demirel, öğleden sonra Hınıs ilçesinde bir konuşma yapmış, burada can ve mal kaybindan dolayı duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Demirel, daha sonra Muş'a giderek deprem alanlarını gezmiş, gerekli direktifleri vermiş ve yaraların sarılacağını söylemiştir (Demirel Hınıs'ta konuşurken deprem oldu, Akşam, 20.08.1966, s. 1). İçişleri Bakanı Dr. Sükan da Varto'ya bağlı dağ köyleriyle en kısa zamanda irtibatın sağlanacağını ve deprem bölgesinde arama-kurtarma yönünden hiçbir aksamanın olmadığını belirtmiştir (Doktor Sükan "irtibat sağlanacak" dedi, Vatan, 21.08.1966, s. 1).

Geceyi Muş'ta geçiren Başbakan Demirel, Karlıova ilçesine hareketinden önce gazetecilerle yaptığı görüşmede alınan önlemlerle bundan sonra yapılacak çalışmalarını anlatmıştır. Alınması lazım gelen önlemleri acele ve uzun vadede olmak üzere iki bölümde toplayan Başbakan Demirel, acil önlemlerin deprem olduktan itibaren derhal alındığını belirterek; *"Bu önlemler halkın aç kalmaması, yaralıların tedavi edilmesidir. Bu önlemlerin hepsi zamanında ve gerektiği şekilde alınmıştır. Çok sayıda doktor, seyyar hastane, ilaç ve diğer lüzumlu şeyler deprem bölgesine, yani Muş'a gönderilmiştir. Bu önlemlere devam edilecektir."* demiştir. (Demirel açıkladı "yıkılan şeyler yeniden kurulacak", Vatan 21.08.1966 s. 1). Başbakan Demirel, iskân çalışmaları konusuna da temasla şunları söylemiştir: *"İskân çalışmalarının ikinci merhalesi şehir ve kasabaların yeniden kuruluşudur. Halkın şimdilik çadırlarda iskânı için her türlü önlem alınmıştır. İmar ve İskân Bakanlığı uzmanları bölgede incelemelerde bulunmaktadır. Çalışmalar sonunda yapılması gereken konutların icabı düşünülecektir."* (Demirel açıkladı "yıkılan şeyler yeniden kurulacak", Vatan 21.08.1966 s. 5). Daha sonra depremin başlamasından bu yana idari makamlarla, silahlı kuvvetlerimizin gösterdikleri gayretin memnunluk verici olduğunu belirtmiştir. Bir gazetecinin *"öteden beri zelzele bölgesi olarak bilinen Varto'nun başka bir yere nakli konusunun düşünülüp düşünülmendiği"* (Demirel açıkladı "yıkılan şeyler yeniden kurulacak", Vatan 21.08.1966 s. 5) şeklindeki sorusu üzerine Demirel, şimdiden bir şey söyleyemeyeceğini, ilgililerin incelemelerine devam ettiklerini bildirmiştir. Bu arada deprem bölgesindeki maddi hasarın tespiti için çalışmalara devam edildiğini de belirten Demirel, hasar konusunda da şimdiden bir şey söyleyemeyeceğini ifade etmiştir (Demirel açıkladı "yıkılan şeyler yeniden kurulacak", Vatan 21.08.1966 s. 1, 5).

Varto'da 20 Ağustos'ta enkazlar kaldırıldıkça can kaybı sayısı devamlı surette artmıştır. Özellikle köylerden çelişkili haberler gelmeye başlamış, bu sebeple depremin ikinci gününde de can kaybını kesin bir şekilde tespit etmek mümkün olamamıştır. Bu arada bölgede şiddetli artçı sarsıntılar da devam etmiştir (Deprem bölgesinde gittikçe kötü haberler geliyor, Ulus, 21.08.1966, s. 1). İlerleyen günlerde arama kurtarma çalışmalarına devam edilirken can kaybının her dakika yükseldiği görülmüştür. Varto'da 22 Ağustos'ta can kaybı 2.137'den 2.146'ya yükselmiştir. İlçeye bağlı 28 köyü ile de henüz bağlantı kurulamamıştır. Türkiye Kızılay Derneği tarafından depremden zarar gören bölgelere yapılan yardımların dağıtımını sırasında karışıklıklar yaşanmış, bunun için yeni önlemler alınmıştır (Ölü sayısı 3000 in üstüne çıktı, Ulus, 23.08.1966, s. 1, 7). Türk Kızılayı tarafından depremden zarar gören bölgelere yapılan yardımların dağıtımını sırasında yaşanan kargaşanın önü alınamadığı için yardım dağıtım işi askerler tarafından yapılmaya başlanmıştır (Gıda yardımını ordu dağıtıyor, Ulus, 24.08.1966, s. 1).

Deprem bölgesinde yaptığı incelemelerden sonra Ankara'ya dönen Başbakan Demirel, 22 Ağustos günü saat 22.00'de Bakanlar Kurulunu olağanüstü toplamıştır. Toplantıya deprem bölgesinde bulunan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Edip Somuncuoğlu ile İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteseoğlu dışında bütün bakanlar katılmışlardır (Bakanlar Kurulu dün geceki toplantısı, Vatan 22.08.1966, s. 1). Toplantıda deprem felaketi görüşülmüş ve alınacak önlemler

tartışılmıştır. Başbakan Demirel, 24 Ağustos'ta ise, İTÜ ve ODTÜ akademisyenlerini, Teknik Odaların temsilcilerini, tanınmış serbest mühendis ve mimarları, bütün bakanlıkların müsteşarlarını, deprem işleriyle ilgili olan genel müdürlerden oluşan büyük bir teknokrat grubunu toplamış ve neler yapılması konusunda görüşlerini almıştır. 28 Ağustos'ta da İmar ve İskân Bakanının başkanlığında Mimarlar Odası'nın temsilcilerinin katıldığı ikinci bir toplantı yapılmış, burada da deprem bölgesinde geçici iskân için yapılacak barakaların özelliklerine dair ilke kararları tespit edilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 16.11.1966, s. 118).

İmar ve İskân Bakanlığı, yapılan toplantılar ve alınan kararlardan sonra evi yıkılan ve hasar gören depremzedelere yönelik olarak, bu kışı geçirmek için üç soruluk bir anket düzenlemiştir. Bu sorular; “*isteyenlere baraka yapımı, arzu edenlere diledikleri yerlere gitmek için para yardımıyla bulunulması ve isteyen hükümetçe uygun görülen bölgelerde geçici olarak yerleştirilmesi*”dir. Anket sonuçları 31 Ağustos günü açıklanmıştır (Felaketzedelerin çoğu kışı başka yerde geçirmek istedi, Ulus, 04.09.1966, s. 1, 7; Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 16.11.1966, s. 119).

23 Ağustos'ta Muş Valisi, bir açıklama yaparak “*Muş ili sınırları içerisinde 8.036 evin tamamen yıkıldığını, Varto ve Muş merkezine bağlı 138 köyden 100'ünün yerle bir olduğunu, Varto ilçe merkezinde ve 91 köyünde 2.236 kişinin hayatını kaybettiğini*” belirtmiştir (Gıda yardımını ordu dağıtıyor, Ulus, 24.08.1966, s. 1) Vali konuşmasında; “*Varto'da ve deprem felaketine uğrayan bütün köylerde yeterli miktarda çadır dağıtıldığı ve kimsenin açıkta kalmadığını*” da söylenmiştir (Gıda yardımını ordu dağıtıyor, Ulus, 24.08.1966, s. 1). Buna rağmen bölgeye giden gazeteciler Varto'da gece açıkta yatan insanların olduğunu fotoğraflamışlardır ve bu fotoğraflar gazete sayfalarında da yer almıştır (Gıda yardımını ordu dağıtıyor, Ulus, 24.08.1966, s. 1; Ne Oluyor?, Yeni Uyanış, 29.08.1966, s. 1). Vali Uygur, depremden bir hafta sonra da “*Varto'da hayat normale avdet etmiştir*” şeklinde bir beyanat vermiştir (Dikmen, 1967, s. 3). Vali'nin bu beyanati sonrasında Vartolular arasında protesto sesleri yükselmeye başlamış, Vali Uygur ve İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Fethi Tansuk, gerçeklere aykırı beyanatta bulunarak hem hükümeti yanlış karar almağa sevk etmekle, hem de kamuoyunu yanıltmakla suçlanarak istifaya davet edilmiştir (Vali istifaya davet olunuyor!, Yeni Uyanış, 05.09.1966, s. 1).

Varto'nun yaralarını saracak yardımların yetersiz kalması üzerine bir araya gelen Vartolular “*Varto Deprem Yardımlaşma Komitesi*”ni kurmuşlardır. On iki kişilik komite; belediye başkanı, siyasi parti temsilcileri, Varto'yu Kalkındırma ve Kültür Derneği yöneticilerinden oluşturulmuştur. 25 Ağustos'ta ilk toplantısını yapan komite, Varto'nun acil ihtiyaçlarını ve bir an önce alınması gereken önlemleri belirlemiştir. Hükûmete gönderilmek üzere hazırlanan raporda acele olarak sağlanması istenen yardımlar ise şöyle ifade edilmiştir:

1. Kışın erken bastırması nedeniyle deprem felaketine uğrayanlara bir an önce depreme karşı dayanıklı konut yaptırılmalıdır.

2. Deprem sırasında yıkılan değirmenler bir an önce onarılmalı, onarılamayacak halde olanların yerine yenilerinin yapılması için bir an önce harekete geçilmelidir.

3. Bölgede yaşayan halkın bir kısmı geçimini hayvancılıktan sağlamaktadır. Ancak deprem ağılları tamamen yıkmıştır. Bu arada kış için ayrılan yemler de tamamen harap olmuştur. Bir an önce ağıllar onarılmalı ve hayvanların kışlık beslenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere ilgililer tarafından yem verilmelidir.

4. Kimsesiz kalan çocuklar devlet tarafından okutulmalıdır.

5. Varto'dan göçmek isteyenlere hükümet tarafından gerekli para yardımı yapılmalı ve yer gösterilmelidir.

6. Deprem Varto ile Muş ve diğer ilçeler arasındaki yolların bir kısmını harap etmiş bulunmaktadır. Bozulan yollar bir an önce onarılmalıdır.

7. Yıkılan postane binası bir an önce yeniden yaptırılmalıdır. Deprem felaketine uğrayan yurttaşlarımızdan çoğu yoksuldur. Haberleşme imkânlarından gereği gibi yararlanmaları için deprem felaketine uğrayan ve parası olmayan vatandaşlarımızdan posta ücreti alınmamalıdır.

8. Deprem Varto'da yaşayan insanların büyük kısmının yakınlarının çoğunu kaybetmesine sebep olmuştur. Bazıları ise deprem dolayısıyla işlerini tamamen kaybetmişlerdir. Bu gibi vatandaşlarımız yurt dışında çalışmak istedikleri takdirde bunlara öncelik tanınmalıdır (Deprem bölgesinde alınacak acil bütün tedbirler tespit edildi, Ulus, 26.08.1966, s. 1, 7).

Varto Deprem Yardımlaşma Komitesi hazırladıkları raporu 25 Ağustos'ta Varto'yu ziyaret eden Cumhuriyet Senatosu Başkanvekillerinden Sırrı Atalay ile Millet Meclisi Başkanvekillerinden Nurettin Ok'un başkanlığındaki Parlâmento Heyetine sunmuştur. Sırrı Atalay yaptığı konuşmada "*depremden dolayı üzgün olduğunu belirterek raporu Erzurum ve Muş valiliklerine ve hükûmete vereceğini*" ifade etmiştir (Deprem bölgesinde alınacak acil bütün tedbirler tespit edildi, Ulus, 26.08.1966, s. 7). Parlamento heyetinin incelemelerinde de "*yardımların yetersizliği ve dağıtımdaki sıkıntılar*" hem gözlemlenmiş hem de ifade edilmiştir (Varto'ya giden yardım yetersiz, Ulus, 29.08.1966, s. 1, 7).

Varto Deprem Yardımlaşma Komitesi üyeleri daha sonra Ankara'ya giderek Başbakan Demirel ile görüşmüşler, hazırladıkları raporu kendisine sunarak taleplerini sözlü olarak da ifade etmişlerdir (Yuca, 2022, s. 373). Demirel ise yerine getirilmesi istenen bazı istekler için Meclisin açılmasını beklemek gerektiğini söylemiştir.

Komite, 7 Eylül'de bir basın toplantısı düzenleyerek "*hükûmetin çeşitli vaatlerde bulunduğunu*" ifade etmişlerdir. Gazetecilerin hükûmetin bu vaatleri yerine getirmemesi halinde ne olacağına dair sorusuna ise şöyle cevap verilmiştir: "*Kışın gelmesine şurada 15-20 gün kaldı. Vaatlerin bu süre zarfında gerçekleşmesi gerek. Komitemizin iki şubesi Ankara ve İstanbul'da durumu izleyecektir. Şayet vaatler gerçekleşmezse tutumumuz buna göre değişecektir. Kısacası hükûmetin icraatını dikkatle takip edeceğiz.*" (Vartolulara beklmeleri tavsiye edildi, Ulus, 08.09.1966, s. 1).

Basın toplantısında, "*Vartolulardan askerlik sırası gelenlerin askere celplerine bir yıl erteleme tanındığı, 7 Mart depremi nedeniyle dış ülkelere gitmek için başvuran 1.700 Vartolunun gönderilmesi konusunda faaliyete geçildiği ve Ankara Valisi'nden 200 aileyi barındırarak, imkân ölçüsünde öğrencileri okutturacağı vaaadinin alındığı*" ifade edilmiştir (Vartolulara beklmeleri tavsiye edildi, Ulus, 08.09.1966, s. 7).

Hükûmet, depremin yaralarını sarmak, depremden kurtulanların acılarını bir nebze olsun dindirebilmek amacıyla gerekli önlemleri almaya yönelik çalışmalar yaparken özellikle deprem bölgesi milletvekillerinden Adalet Partisi Erzurum Milletvekili Turhan Bilgin, Millet Meclisini olağanüstü toplantıya çağırmıştır (Meclis olağanüstü toplantıya çağrıldı, Akşam, 22.08.1966, s. 1). Ancak Meclisin açılmasına hükûmetçe gerek duyulmamış ve Meclis çalışmalarına ancak Kasım ayında başlamıştır. Hükûmetin, Meclisi erken açarak depremden sorunlarıyla ilgilenmemesi, ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi'nin bile deprem faciası karşısında susmayı tercih etmesi ve Meclisin toplanması noktasında girişimde bulunmaması halk arasında büyük rahatsızlık doğurduğu gibi Cumhurbaşkanı'nın da depremden yaklaşık iki ay sonra bölgeye gitmesi hayal kırıklığı yaşatmıştır (Dikmen, 1967, s. 3, 10).

Meclisin normal açılışla Kasım'da iş başı yapmasıyla deprem sorunları ancak gündeme gelebilmiştir. Deprem gündemli görüşmelerde hükûmetin gerekli önlemleri almadığı dile getirilmiş, oturumlar tartışmalı geçmiştir. Türkiye İşçi Partisi Urfa Milletvekili Behice Boran ve Diyarbakır Milletvekili Tarık Ziya Ekinci tarafından “19 Ağustos 1966 günü ve onu takip eden günlerde Doğu illerinde vukua gelen deprem felaketi münasebetiyle deprem öncesi davranışlar ve depremden sonraki plansız programsız ve yetersiz icraat” iddiasıyla hükûmet hakkında gensoru açılmasına dair bir önerge verilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14.11.1966, s. 61-62). Yeni Türkiye Partisi Erzurum Milletvekili Nihat Diler tarafından da “Deprem bölgesinde yaşayan 100.000 kişinin hayatlarının korunması ve miktarı milyar liraya yakın canlı hayvanların telef olmasının önlenmesi ile depremedelerin normal hayata intibaklarının sağlanması” hususlarında hükümetçe alınan önlemleri yerinde inceleyip bilgi edinilmek üzere bir Meclis araştırması yapılmasına dair önerge verilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14.11.1966, s. 61). Cumhuriyet Halk Partisi'nden Erzurum Milletvekili Gıyasettin Karaca, Muş Milletvekili Nermin Neftçi ve Bingöl Milletvekili Cemal Yavuz tarafından ise “Deprem bölgesinde yapılan iş ve hizmetler ile bu bölgedeki genel durum hakkında bilgi edinilmek” üzere Meclis araştırması yapılmasına dair önerge verilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 14.11.1966, s. 64). Mecliste araştırma önergeleri üzerinde 16 Kasım'da görüşmelere başlanmıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 16.11.1966, s. 86). Görüşmeler 18 Kasım'da da devam edilmiş ve Meclis araştırma önergeleri birleştirilerek kabul edilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 18.11.1966, s. 124-150). Gensoru ise Meclis araştırması yapılmasına karar verildiğinden dolayı geri çekilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 18.11.1966, s. 156).

Meclisin 25 Kasım 1966 tarihli birleşiminde on yedi kişilik bir Meclis Araştırma Komisyonu kurulmuştur. Komisyonunda Adalet Partisi'nden dokuz, Cumhuriyet Halk Partisi'nden beş, Millet Partisi'nden bir, Türkiye İşçi Partisi'nden bir ve Yeni Türkiye Partisi'nden de bir üye yer almıştır (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 25.11.1966, s. 234).

Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu, yaptığı ilk toplantısında “önergelerin incelenmesinde müşterek ve ayrı olan tarafları tespit ederek araştırma konusu ile ortaya atılan iddiaların araştırılmasını” kararlaştırmıştır (DBMAKR, 1967, s. 2-3). Komisyonun çalışmalarını tamamlayabilmesi için çalışma süresi Mecliste üç defa uzatılmıştır. Komisyon, çalışmalarını tamamlayarak 25 Nisan 1967'de raporunu Meclise sunmuştur. Rapor Mecliste 3 Mayıs'ta okunmaya başlanmış ve okunmasına 4 Mayıs'ta da devam edilmiştir (Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 03.05.1967, s. 476). Deprem bölgesinde inceleme yapan komisyonun deprem bölgelerini yeterince dolaşmaması, halkı yeterince dinlememesi, halktan gelen şikâyet dilekçelerini kabul etmemesi, sekiz muhalefet milletvekilinin komisyon raporuna muhalefet şerhi koymasına neden olmuştur. (Millet Meclisi Tahkikat Komisyonu dilekçe kabul etmiyor, Yeni Uyanış, 13.12.1966, s. 1-2; Türelî, 13.12.1966, s. 1; Türelî, 14.12.1966, s. 1).

Deprem bölgesine yapılan yardımlar konusu üzerinde en fazla tartışılan konu olduğu için komisyon raporunda yer almıştır. Komisyon raporuna göre “nakdî yardım miktarı toplamda 88.470.270 TL” olmuştur (DBMAKR, 1967, s. 5). Bu miktarın 36.434.347,78 TL'si iç yardım, 1.419.191,04 TL'si dış yardım, 56.000.000 TL'si bütçeden yardım, 9.470.270 TL'si afetler fonundan yardım ve 23.000.000 TL'si deprem bölgeleri İmar ve İskân İcra Heyeti Başkanlığı'nın 21037 No'lu hesabından nakil olarak gerçekleşmiştir (DBMAKR, 1967, s. 5).

Deprem bölgelerine dağıtılan yardım miktarları da yine tartışma konularından biridir. Depremzedeler, basın ve muhalefet partisi milletvekilleri yardımların yetersizliği üzerinde durmuşlardır. Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu raporunda depremin en çok etkilediği üç ile yapılan nakdî ve aynî yardımlar verilmiştir (DBMAKR, 1967, s. 6-9). Bingöl,

Muş ve Erzurum'a yapılan yardımlar Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'te belirtildiği şekilde olmuştur.

Tablo 1: Bingöl'e yapılan aynı yardımlar

Aynı Yardım											
Çadır (Adet)	Kutup tipi çadır (Adet)	Battaniye (Adet)	Yatak (Adet)	Yastık (Adet)		Yorgan (Adet)		Kilim (Adet)	Ekmek (Adet)	Un	
										(Kg)	(Çuval)
2.063	393	10.350	30	26		12		1.784	23.104	32.195	50
Bulgur (Kg)	Pirinç (Çuval)	Buğday (ton)	Yağ (Kg)	Toz şeker		Kesme şeker		Gaz (teneke)	Hayvan basına (azami 500 lira) (TL)		
				(Ton)	(Çuval)	(Kg)	(Kutu)				
1.400	104	1.120	1.294	55	26	450	55	1.020	20		

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi Bingöl'e nakdî yardım yapılmamıştır. Bunun sebebi de Bingöl'de anket yapılmaması, bu sebeple de depremzedelerin para yardımı alıp kışı başka bir yerde geçirmesi ile ilgili bir talebin olmamasıdır. Depremzedelere aynı yardım tabloda da belirtildiği gibi çadır, battaniye, kilim, aydınlanma ve yiyecek olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri şeklinde yapılmıştır.

Tablo 2: Muş'a yapılan nakdî ve aynı yardımlar

Nakdî yardım							
Toplam nakdi yardım	1. Taksit (aile sayısı)	2. Taksit (aile sayısı)	Ahır yardımı (aile sayısı)				
15.783.900	6.674	5.381	2.505				
Aynı Yardım							
Çadır (Adet)	Battaniye (Adet)	Ekmek (Adet)	Buğday (Kg)	Un (Kg)	Bulgur (Kg)	Pirinç (Kg)	Yağ (Kg)
12.645	18.476	106.198	3.450.000	311.430	30.988	17.961	9.461
Şeker (Kg)	Gaz (litre)	Kumaş (m)	Giyecek-(palto, ayakkabı, çorap) (Adet)	Çeşitli yiyecek ve ihtiyaç maddesi			
190.060	38.325	9.804	16.441	63.705			

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi Muş'ta para yardımı olarak kışı başka bir yerde geçirmek isteyen ailelere birinci taksitlerin tamamı, ikinci taksitlerin ise önemli bir kısmı ödenmiştir. Depremin yıktığı Varto (Muş)'da depremzedelere yapılan aynı yardımlar; çadır, battaniye, aydınlanma, yiyecek ve giyecek olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri şeklinde yapılmıştır.

Tablo 3: Erzurum'a yapılan nakdî ve aynı yardımlar

Nakdî yardım							
Aile sayısı	Ahır yardımı (TL)	Aile sayısı	Yardım miktarı (TL)	Aile sayısı	Yardım miktarı (TL)	Devam eden dağıtım miktarı (TL)	Toplam miktar (TL)
2.184	500	4.150	2.500	598	2.000	900.000	11.988.000
Aynı yardım							
Çadır (Adet)	Battaniye (Adet)	Un ve buğday (Kg)	Ev mutfak malzemesi (Parça)	Giyecek malzemesi (Parça)	Çeşitli gıda maddeleri (Parça)		

4.266	22.355	57.455	32.229	12.475	38.386	
Arıca Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nden gelen yardımlardan aynı yardım						
Buğday (Kg)	Bitkisel yağ (Kg)	Süt tozu (Kg)	Şeker (Kg)	Çay (Kg)	Pirinç (Kg)	Kuru fasulye (Kg)
3.488.000	197.135	41.280	209.898	5.506	33.021	24.768

Tablo 3'ten de anlaşılacağı gibi Erzurum'a yapılan nakdî ve aynı yardımlar Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu raporunun kalemlerinde çeşitlilik göstermektedir. Aynı yardımlar; çadır, battaniye, yiyecek, giyecek ve mutfak eşyası olmak üzere temel ihtiyaç maddeleri şeklinde yapılmıştır.

Deprem bölgesinde yıkılan veya ağır hasara uğrayan ev sayısı ve İmar ve İskân Bakanlığınca yapılan anket yine çok fazla tartışma konusu yapılmıştır. Meclis Araştırma Komisyonu raporuna göre Erzurum'da 8.003, Bingöl'de 2.103, Muş'ta ise 9.197 yıkık ve ağır hasarlı ev olduğu belirtilmiştir (DBMAKR, 1967, s. 10-11).

Muş ve Erzurum illerinde halka kışı nasıl geçirmek istediklerine yönelik anket düzenlenmiştir. Yapılan ankete göre ise Muş dâhilinde 5.582 kişi nakdî yardım alıp serbest kalmayı, 2.500 aile hükûmetçe yapılacak barakada iskânı, 912 aile de geçici iç iskânı istemişlerdir. Ancak daha sonradan fikir değiştirenler olduğu için 3 Ekim 1966 tarihine kadar vatandaşa süre tanınmıştır ki bu esnada para alanlardan bir kısım aile reisi baraka ile değiştirme istemiştir.

Erzurum'da yapılan ankette Tekman ilçesinden gelen talep üzerine bir dördüncü alternatif seçenek daha sunulmuştur. Bu seçenekte; malzeme ve para yardımı yapılarak evlerini kendilerinin yapması usulü önerilmiştir. Anket sonucuna göre: Anket çalışmasına katılan 8.515 aile reisinden ek liste ile beraber 3.423 aile reisi baraka ve 500 lira ahır yardımı, 4.762 aile reisi 2.500 ve 2.000 lira para yardımı, 487 aile reisi başka yere geçici iskân istemişlerdir. Tekman ilçesinde 553 aile reisi ise 1.000 lira nakdî yardım ve 2 m³ kereste istemeyi uygun bulmuştur.

Bingöl Valiliği, hasarın diğer iki vilâyete nazaran az oluşu, halkın hayvanını ve mahsullerini bırakıp başka yere gidemeyeceği, gideceğini beyan etse dahi gitmeyeceğini, konunun halkın gücünü harekete geçirip kendi iskânını kendi eliyle sağlamak olduğunu, geçici olarak yapılacak barakaların ise hasarın çok olduğu köylere yoğunlaştırılmasının daha doğru olacağı kanaatine varmış ve anket yapmamıştır. Yapılan yardımların dağıtımını halkın kendi evini yapmaya teşvik mahiyetinde kullanmıştır (DBMAKR, 1967, s. 14).

İmar ve İskân Bakanı 14 Eylül'de baraka yapımının başlayacağını söylemiş olmasına rağmen o tarihte baraka yapımına başlanmamıştır. Bu durum kışın erken başladığı deprem bölgesindeki depremzedeleri endişeye sevk ettiği gibi deprem bölgesini yerinde inceleyen milletvekillerinin durum hakkında hükûmeti uyarmasına neden olmuştur (Deprem konusunda TİP milletvekilleri genel merkeze tel çekti, Yeni Uyanış, 20.09.1966, s. 1; Milletvekilimiz Nermin Neftçi'nin yeni basın toplantısı, Yeni Uyanış, 23.09.1966, s. 1). Baraka yapımına 25 Eylül'den sonra başlanmışsa da hükûmetin açıkladığı gibi gitmediği de sık sık gazetelere yansımıştır (Afetzedelerin durumu gün geçtikçe vahimleşiyor, Şark Telgraf, 19.10.1966, s. 1).

Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu raporuna göre Bingöl'de deprem sonucu tamamen yıkılan 7 köyde 800 ahşap baraka yapılmıştır. Muş'ta ise merkez, Bulanık ve Varto ilçelerinde anket sonucuna bağlı olarak istenen 3.504 adet barakaya karşılık 5.379 adet ahşap baraka, Erzurum'da Çat, Tekman ve Hınıs ilçelerinde isteklere mevcut ilâvelerle 2.510 baraka yapılmıştır. Yapılan baraka sayısının baraka isteyen aile sayısından fazla olma sebebi ise İmar ve İskân Bakanlığının almış olduğu sekiz nüfustan fazla olanlara iki baraka verilmesi kararına dayanmaktadır (DBMAKR, 1967, s. 15).

Hükûmet tarafından geçici iskâna tabii tutulan halkın, gittikleri yerlerdeki durumları da tartışma konusu olduğu için Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu bir alt komisyon oluşturmuştur. Bu alt komisyon, hükûmetçe Adana, Mersin, Hatay, Kayseri, Ankara ve Eskişehir illerinde geçici olarak iskân edilmiş olan depremzedelerinin durumlarını yerinde incelemiş ve göç ettirilenlerin durumunun iyi olduğu belirtmiştir. Ancak alt komisyonda yer alan Kemal Nebioğlu muhalefet şerhi koymuştur (DBMAKR, 1967, s. 58-65). Gazetelerde ise geçici iskân edilen vatandaşların durumlarının iyi olmadığına yönelik haberler yapılmıştır. (Konya'da Vartolular dilencilik yapıyor, Yeni Uyanış, 09.10.1966, s. 1).

Yurtdışından Yapılan Yardımlar ve Kamuoyuna Yansımaları

Türkiye'nin doğu bölgelerinde yaşanan deprem üzerine yabancı devlet adamları Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a ve hükûmete telgraf çekerek taziye ve üzüntülerini bildirmişler, yardıma hazır olduklarını belirtmişlerdir. (Deprem bölgesinde son durum, Ulus, 22.08.1966, s. 7; Felaketzedelere en büyük yardımı Suudi Arabistan yaptı 1 milyon 750 bin lira, Vatan, 23.08.1966 s. 1, 5; Ölü sayısı 3000'in üstüne çıktı, Ulus, 23.08.1966, s. 7).

Deprem haberinin İran'da duyulmasından sonra Ankara'da bulunan Kızılay Genel Merkezi'nden henüz bölgeye yardım gelmeden İran Kızılaslan ve Güneş dernekleri bir dostluk gösterisi olarak derhal 1.000 sandık dolusu yardımı uçakla Erzurum'a göndermiştir. Sandıkların her birinde bir depremzede ailenin mutfak ihtiyacını karşılayacak hemen hemen her şey vardır (Beşer, 1966, s. 6). İran'ın bu yardımından başka yurt dışından depremin ilk günlerinden itibaren arama kurtarma ekip yardımları, seyyar hastane, para, ilaç ve malzeme yardımları da gelmeye başlamıştır.

Deprem dolayısıyla Türkiye'deki Amerikan makamları da hemen harekete geçerek içinde seyyar hastane, doktor ve hemşire bulunan 6 büyük nakliye uçağını deprem bölgesine göndermişlerdir. Uçakların üçü 36 yataklı seyyar hastane ihtiva etmekte olup diğer üçünde ise doktor ve hemşireler yer almıştır⁵. Öte yandan Ankara'da bulunan Amerikalı doktorlar da depremzedelere yardımda bulunmak üzere göreve çağırılmıştır. İncirlik üssü ve Avrupa'daki merkezlerden hareket eden uçaklar sağlık malzemesi ve ilaç getirmeye başlamıştır (Bütün dünyadan yardım geliyor, Milliyet, 21.08.1966, s. 9; Felaketzedeler için, Ulus, 21.08.1966, s. 7). Amerikan Büyükelçisi kendi acil yardım fonundan depremzedeler için 250.000 lira tahsis etmiştir (Dış yardımlar, Milliyet, 24.08.1966, s. 7). Ayrıca Amerikan Milletlerarası Kalkınma Ajansı (AİD) depremden zarar gören bölgelere yardım olmak üzere, Başkan Johnson'un özel fonundan 750.000 dolar⁶, ayrıldığını da açıklamıştır (AİD deprem bölgesi için 7,5 milyon lira veriyor, Milliyet, 28.08.1966, s.1, 7).

Türkiye'deki deprem felaketi ile çok yakından ilgilenen bir diğer devlet de İngiltere olmuştur. İngiltere, büyükelçilik kanalı ile yardım teklifinde bulunmuş, deprem işlerinde kullanılan bir sivil savunma birliğini deprem bölgesine göndermek istediğini bildirmiştir (Felaketzedeler için, Ulus, 21.08.1966, s. 7). Hükûmetin kabul etmesi üzerine 15 personelden kurulu olan ve personelinden bazıları tıbbi ehliyeti bulunan arama kurtarma birliği ile 3 Land Rover arazi arabası ve treyler göndermiştir (Ölenlerin sayısı 3000, Vatan, 21.08.1966, s. 5).

İtalya Hükûmeti, deprem bölgesine yapılacak yardımın ilaç, yiyecek ve giyecek şeklinde olmasını kararlaştırmış ve Başbakan Aldo Moro, bu yardım organizasyonunu

⁵ Amerikan seyyar hastanesi depremden bir hafta sonra Varto'yu terk etmiştir. Bkz. (Kocadağ, 1967, 19).

⁶ Yaklaşık olarak 6.750.000 lira.

sağlamak amacıyla bakanlıklar arası bir komite kurulmasını emretmiştir (Bütün dünyadan yardım geliyor, Milliyet, 21.08.1966, s. 9).

Birçok yabancı devletin Kızılay, Kızıllaç, Kızıllaşan ve Güneş Dernekleri de Kızılay Genel Merkezi'ne üzüntülerini bildiren telgraflar gönderdikleri gibi, gerekli malzemelerin kendilerine bildirilmesini istemişlerdir. Cenevre'deki Uluslararası Kızıllaç Örgütü de Avrupa'daki bütün ulusal Kızıllaç teşkilatlarını depremden zarar görenlere yardım edilmesi hususunda hazırlıklı olmaları için uyarmıştır. Ayrıca dernek sözcüsü 20 Ağustos'ta verdiği demeçte Ankara'daki Kızılay Genel Merkezi ile gerekli malzemenin tespiti için görüşmelere başlandığını belirtmiştir. Uluslararası Kızıllaç Örgütü, Beyrut Kızıllaçına felaket bölgelerinde dağıtılmak için çadır ve battaniye yollanmaya hazır olmasını emretmiştir (Deprem bölgesine dışarıdan yardım geliyor, Vatan, 22.08.1966, 1. 5). Bu emir sonrası Uluslararası Kızıllaç Örgütü, Beyrut deposundan deprem bölgesine 4.300 battaniye ve 100 çadır gönderilmesini kararlaştırmıştır (Deprem bölgesinde son durum, Ulus, 22.08.1966, s.7). Bu arada İsveç, İtalya, İsviçre, Hollanda Kızıllaç teşkilatları derhal yardıma hazır olduklarını Cenevre'deki merkeze bildirmişlerdir. İngiliz Kızıllaç Derneği de Uluslararası Kızıllaç Örgütüne 3.000 sterlin göndermiştir.

Türk işçilerinin yoğun yaşadığı Batı Almanya'da deprem haberi Alman televizyon ve basınında ilk haberler arasında yer almıştır. Alman Kızıllaç ve Katolik Kilisesi, depremzedeler için yardım kampanyası açmıştır. Açılan hesap numaraları radyo ve televizyonlardan ilan edilmiştir. Türk işçileri ve işçi dernekleri büyük bir yardım kampanyasına girişmişlerdir. Yine Batı Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği de Almanya'dan her türlü yardım malzemeleri ile ilaç yardımlarını Türk Kızılayı adına uçakla Ankara'ya gönderilmekte olduğunu bildirmiştir (Yedi Devlet yardım için başvurdu, Milliyet, 22.08.1966, s. 7). Bu arada Kıbrıs meselesi nedeniyle Türkiye ile sorunlar yaşayan Yunanistan da deprem felâketine duyarsız kalmamış ve Yunan Kızıllaç depremzedeler için ilaç, battaniye, giyecek eşyası ve gıda malzemesi gönderme kararı almıştır (Bütün dünyadan yardım geliyor, Milliyet 21.08.1966, s. 9).

İlerleyen günlerde başka devletler de dış yardımlara katıldığı gibi, daha önce yardımda bulunan devletlerden de yeni yardımlar gelmiştir. Kızılay Genel Başkan Vekili Mehmet Nomer, 29 Ağustos'ta yaptığı basın toplantısında deprem bölgelerine yapılan iç ve dış yardımlar konusunda bilgi vermiş ve Kızılay'ın bugüne kadar deprem bölgesine yaptığı yardımın 9-10 milyon lirayı bulduğunu söylemiştir. Gazetecilerin "*gelen bütün yardımlar kullanılır mı?*" sorusuna Nomer şu cevabı vermiştir: "*Bazı artan ve ihtiyaç olmayan maddeler depolarda kalabilir. Mesela Arnavutluk asfalt gönderiyor. Reddedemeyiz. Ama ilerde kullanılabilir.*" (Doğuya yardım büyük bir yekûn tutuyor, Cumhuriyet, 30.08.1966, s. 1).

Nomer, dış yardımların hangi ülkelerden geldiğini ve yardımların neler olduğunu tek tek belirttikten⁷ sonra dış ülkelere şu ana kadar gelen yardımları da üç kategoride değerlendirmiştir. Bunlar; Tablo 4'te belirtildiği gibi Türkiye Kızılay Derneği aracılığıyla Kızıllaç, Kızılay, Kızıllaşan ve Güneş derneklerinin ve hükûmetlerin depremzedeler için Türk Kızılayına gönderilmek amacıyla Uluslararası Kızıllaç Örgütüne ulaştırdıkları yardımlar, bazı

⁷ 23 Ağustos 1966 tarihli Vatan, Akşam, 24 Ağustos 1966 tarihli Milliyet, 26 Ağustos 1966 Şark Telgraf gazetelerinde Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın zarar görenlere yardım olmak üzere 70 bin sterlin (yaklaşık olarak 1.750.000 lira) yardım ettiği belirtilmiş ise de Kızılay Genel Başkan Vekili Mehmet Nomer açıklamalarında Faysal'ın yardımlarına değinmemiştir. Ayrıca toplamda yapılan nakdi yardımlara baktığımızda da böyle bir nakdi yardımın yapılmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

şahıs ve şirketlerin Türk Kızılayı aracılığıyla depremzedeler için yaptıkları yardımlar ve hükümetlerin Türk Hükûmeti aracılığı ile yaptıkları yardımlar şeklinde olmuştur.

Tablo 4: Türk Kızılayı aracılığı ile yardım gönderen devletler ve Kızılhaç, Kızılay, Kızılaslan ve Güneş derneklerinin yardımları

Yardım Gönderen Devletler ve Kızılhaç, Kızılay, Kızılaslan ve Güneş Dernekleri	Uluslararası Kızılhaç Örgütü	Türkiye Kızılay Genel Merkezine
Batı Almanya Kızılhaçı	100.000 mark nakdî	100.000 mark nakdî ve 100.000 marklık aynî yardım (giyecek, battaniye, ilaç pansuman malzemesi)
Batı Alman Gençlik Kızılhaçı		Bir Ford marka pikap ve felakete uğrayan çocuklar için 1.200 kutu hediyelik eşya
Amerika Kızılhaçı	13.000 dolar nakdî	
Tunus Kızılayı		7.000 kilo ağırlığında ilaç, sağlık malzemesi ile 800 kişilik 50 çadır ve 2.500 battaniye
Kanada Hükümeti ve Kızılhaçı		35.000 dolar nakdî ve 4.000 adet battaniye, antibiyotik, 20 sandık çocuk giyim eşyası ve elektrik kablosu
Hollanda		5.000 adet tuvalet sabunu, 7.200 kutu çocuk maması, 700 battaniye, 100 şişe kuru plazma
Danimarka		2 uçak dolusu aynî yardım
İran Kızılaslan ve Güneş Dernekleri		3 uçak dolusu aynî yardım (mutfak malzemesi, ev eşyası)
Irak		1.000 Irak dinarı nakdî ve 3 uçak dolusu aynî yardım (battaniye, çadır)
İngiliz Kızılhaçı		2.000 sterlin nakdî ve 4 uçak dolusu aynî yardım (çadır battaniye, giyim eşyası, sağlık malzemesi)
İsviçre		3 ton pansuman malzemesi ve 500 battaniye
İsveç		3 sandık antibiyotik
Norveç		30.000 kron nakdî ve 1.500 battaniye
Bulgaristan		25 balya battaniye, 28 balya pansuman malzemesi, 20 balya çadır, 44 sandık çadır, 5 sandık ilaç
Monako		10.000 Fransız frangı nakdî
Milliyetçi Çin Hükümeti		1.000 Amerikan doları nakdî
Belçika		300 battaniye
Arnavutluk		10.000 metre pamuklu mensucat, 100 ton tabi asfalt ve 100 battaniye
Yeni Zelanda	500 sterlin nakdî	
Finlandiya		2 sandık antibiyotik ve 47 çadır
Fransa		10.000 Fransız frangı nakdî ve 3 uçak dolusu aynî (ilaç)
Kuveyt Kızılayı		1 uçak dolusu aynî yardım (çadır ve battaniye)
İtalya Kızılhaçı		9 uçak dolusu aynî yardım (çeşitli sağlık malzemesi, battaniye, çadır, süt tozu, konserve, kahve)
İsrail		300 takım kuru plazma ve battaniye
Makedonya ve Üsküp Kızılhaçı		1.500 battaniye, 300 kilo su temizleme tableti, 1.200 kilo giyim eşyası, çeşitli yardım malzemesi
Sovyetler Birliği Kızılhaç-Kızılay Derneği		100 ton şeker, 30.000 metre kumaş, 3 ton süt tozu çeşitli ilaç ve malzeme
Habeşistan		20.000 Habeş doları nakdî yardım

Pakistan		50.000 rupi nakdî yardım
Yugoslavya		3.000 battaniye, çadır, ilaç yardımı
Yunanistan		2.000 kilo peynir, 1.500 kilo süt tozu, 1.500 battaniye, 50 takım elbise ve ilaç

Tablo 4'ten de anlaşılacağı gibi 28 ülke ve onların yardım kuruluşları depremzedelerin yaralarının sarılması için depremin hemen sonrasında nakdî ve aynî yardımları Uluslararası Kızılhaç Örgütü vasıtası ile veya da Türkiye Kızılay Merkezine doğrudan göndermişlerdir. Nakdî yardımlar; 200.000 Alman markı, 14.000 Amerikan doları, 35.000 Kanada doları, 20.000 Habeş doları, 2.000 İngiliz sterlini, 20.000 Fransız frangı, 1.000 Irak dinarı ve 50.000 Pakistan rupisi şeklindedir. Aynî yardım olarak da çok sayıda çadır, battaniye, ilaç, yiyecek, giyim ve mutfak eşyası yardımı yapılmıştır.

Türk Kızılayına yabancı şahıs ve şirketlerin özel bağışları ise şu şekilde olmuştur: Köppers şirketi 45.000 lira, Likit Gaz adındaki İtalyan şirketi 10.000 tonluk likit gaz, İngiltere Büyükelçisi şahsen 5.000 lira, Batı Alman büyükelçiliği mensupları 12.000 lira, Vietnam Ankara Büyükelçisi şahsen 3.000 lira ve Güney Kore Büyükelçisi Maslahatgüzarı şahsı adına 2.000 lira bağışta bulunmuşlardır.

Yabancı hükümetlerden Türk Hükûmetine yapılan yardımlar ise şöyledir: ABD deprem bölgesine 36 kişilik bir seyyar hastane kurmuştur. İngiltere 15 kişilik kurtarma ekibi göndermiştir. İtalya Başbakanı bakanlık ve resmi makamlarca yardım kampanyası açmıştır. Papa ise şahsen 10.000 dolar göndermiştir. BM Genel Sekreterliğinin 10.000 dolar göndereceği bildirilmiştir. İsviçre Hükûmeti 50.000 franklık yardım yapacağını açıklamıştır. İran Şahı 5.000 dolar nakdî yardım yapmıştır. Malezya Başbakanı 13.586 sterlin tutarında nakdî yardım yapmıştır. Fransa Cumhurbaşkanı General Charles de Gaulle 100.000 liralık yardımda bulunmuştur. Libya 50.000 sterlin göndereceğini bildirmiştir. Japonya 10.000 dolarlık yardımda bulunmuştur. (Doğuya yardım büyük bir yekûn tutuyor, Cumhuriyet, 30.08.1966, s. 1, 7).

Nomer'in basın toplantısından sonra da yurt dışından yardımlar gelmeye devam etmiştir. 29 Ağustos'ta Almanya'da otobüs işletmesi ve uçak kiralama nakliye şirketi sahibi August Luca adında bir Alman, depremzedelere yardım etmek için Kızılay Genel Merkezini ziyaret etmiş, kendi adına 10.000 mark ve seyahat ettiği uçaktaki 104 yolcudan topladığı 754 markı Kızılay Genel Başkan Vekili Nomer'e vermiştir (Bir Alman şahsı adına 10 bin mark bağışladı, Vatan, 30.08.1966, s. 1). Amerikan Katolik Yardım Servislerinin Türkiye Müdürü Marie Salvo Schmidt ise 30 Ağustos'ta Kızılay Genel Başkan Vekili Mehmet Nomer'i ziyaret ederek İngiltere İhtiyarlar Yardım Cemiyeti adına 13.000 liralık, Amerikan Katolik Yardım Servisleri adına da 18.000 liralık yardım çekini vermiştir (Yardımlar, Ulus, 31.08.1966, s. 7).

Hindistan Kızılhaçı ise depremzedeler için Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkezi'ne 1.000 metre kumaş, 250 battaniye göndermiştir (Bir Alman şahsı adına 10 bin mark bağışladı, Vatan, 30.08.1966, s. 1). Pakistan Hükûmeti yardımlarına devam etmiş ve Pakistan Hava Kuvvetlerine ait bir uçak depremzedelere dağıtılmak üzere 31 Ağustos'ta Erzurum'a 1.000 battaniye ile 200 çadır getirmiştir (Pakistan deprem bölgesine çadırla battaniye gönderdi, Milliyet, 01.09.1966, s. 7). Pakistan Ticaret Odası 10.000 rupilik bir yardımda bulunmuştur. Batı Pakistan Kızılhaç Teşkilatı ise 15.000 rupilik bir yardımda bulunmuştur. Avusturya 8.000 dolar tutarında 240 kilo antibiyotik göndermiştir. İtalya yardımlarına devam etmiş ve iki uçak dolusu yardım malzemesi göndermiştir. Almanya Kolonya (Köln) Belediyesi de 15.000 marklık çek göndermiştir. Birleşik Arap Cumhuriyeti 10.000 sterlin tutarında yardım yapmağa karar verdiğini bildirerek hangi çeşit malzemeye ihtiyaç olduğunu sormuştur. Yine Macaristan 120.000 florinlik malzeme ve ilaç yardımı yapacağını bildirmiştir.

Yabancı devlet ve yardım kuruluşları dışında şahısların ve şirketlerin yardımları da devam etmiş, Almanya'da Essener Stein Kohlengbergwerke firması 3.000 mark yardım yapmıştır. İsrail Rotary kulübü 5.000 İsrail liralık çeki Türkiye'nin İsrail Büyükelçisine vermiştir. Pakistan'daki Adamjee Jutevkmils Sxiteri şirketi 10.000 rupilik bir çek göndermiştir. Gülbenkyan Vakfı 10.000 dolarlık bir yardım yapmıştır. Viyana'daki İslam Sosyal Servisi 1.500 şilinlik yardım yapmıştır. Hollanda'daki Türk işçileri 1.100, Hollandalı işçiler 1.400 florinlik yardımlarını büyükelçiliğimize teslim etmişlerdir (Yeni yardımlar, Cumhuriyet, 01.09.1966, s. 7).

Fransa'da yaşayan Türklerin yardım komiteleri 250.000 lira üzerinde bir para toplamıştır. İngiltere'nin 5 büyük hayır cemiyetinin kurduğu Acil Felaket Komitesi ilk olarak İngiliz Kızılhaçı depremzedelere 850.000 liralık çadır yardımı tahsis etmek için bir yetkili görevlendirmiştir. İsveç Kızılhaçı deprem bölgesine 200 baraka yaptırma kararı almıştır. Bu amaçla Uluslararası Kızılay ve Kızılhaçlar Örgütü Yardım Müdürü ile İsveç Kızılhaçı Afetler ve İskân şubesi uzmanı, Kızılay Genel Başkan Vekili Mehmet Nomer ile deprem bölgelerinde incelemelerde bulduktan sonra İsveç'e gitmişlerdir. Öte yandan depremden zarar görenlere ulusal Kızılhaç ve Kızılay dernekleri tarafından yapılan yardımlar devam etmiştir. Dünya Kiliseler Birliği Cenevre teşkilatını temsilen uçakla Türkiye'ye gelen M. King deprem bölgesine gitmiştir. Dünya Kiliseler Birliğinin Cenevre Teşkilatı deprem bölgesinde tam teşekküllü bir köy inşa ettireceğini açıklamıştır.

Hollanda Kızılhaçı adına Ankara'ya gelen bir heyet, beraberinde getirdiği yeni yardım malzemelerini Kızılay Genel Merkezi'nde ilgililere teslim etmiştir. Bulgaristan Kızılhaçı tarafından gönderilen 40 tonluk bir kamyon ise 2 Eylül'de Ankara'ya gelmiş ve yardım malzemesi Kızılay Genel Merkezi'nce teslim alınmıştır. Batı Almanya'da Diyakonlad Sosyal Yardım Heyeti, Türk Kızılayı kanalı ile deprem felaketleri için 10.000 adet yatak çarşafı, 10.000 adet havlu, 7.000 adet battaniye, 4.500 kamp yatağı ile 150 balyalık giyim eşyasını depremden zarar gören vatandaşlara gönderme kararı almıştır (Ankara'da bugün, Ulus, 02.09.1966, s. 7).

Londra'daki Zambiya Yüksek Komiseri Türkiye Büyükelçiliği'ni ziyaret ederek Zambiya halkı ve Cumhurbaşkanı adına 5.000 sterlinlik bir çek vermiştir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Çocukları Koruma Fonu da çocuklar için 900.000 kutu yiyecek hibe edildiğini açıklamıştır (Yardımlar yerine ulaşmıyor, Ulus, 03.09.1966, s. 7). Alman Kızılhaçı deprem bölgesi için 18 nakliye uçağı ile 42 ton yardım malzemesini Erzurum'a göndermiş, böylece Alman Kızılhaçının yardım programı tamamlanmıştır (İsveç'ten Varto'ya 130 ev geliyor, Milliyet, 17.09.1966, s. 3).

Dostluğun bir gereği olarak Bulgaristan Büyükelçiliği, Bulgaristan millî bayramı için ayrılan kokteyl tahsisatını depremzedelere ayırdığı için Ankara'daki büyükelçilik ile İstanbul ve Edirne'deki başkonsolosluklar 9 Eylül'de verilmesi gereken kokteyli iptal etmişlerdir (Bulgaristan Büyükelçiliği, millî bayram için ayrılan kokteyl tahsisatını deprem felaketzedelerine ayırtmıştır, Ulus, 09.09.1966, s. 7).

Yurt dışından depremzedelere yapılan yardımlar devam ederken bu yardımlara yeni devletler de dâhil olmuştur. Mısır Kızılayı tarafından 1.400 battaniye, ilaç, aşı ve çeşitli yardım malzemeleri Kızılay Genel Merkezi yetkililerine teslim edilmiştir. Hollanda Kızılhaçı yardımlarına devam etmiş ve 100 kilo süt tozu göndermiştir. Birleşmiş Milletler delegeleri ise aralarında topladıkları 750 doları depremzedelere ulaştırılmak üzere Kızılay Genel Merkezi'ne göndermişlerdir. 750 dolar bağışın 165 dolarını Türk delegeleri, 50 dolarını Yunan delegeleri, geri kalan 485 dolarını da Amerikan delegeleri bağışlamıştır. Yugoslavya da yardımlarına

devam etmiş ve uçakla Lizbon'daki ilaç fabrikasından on ton ilaç gönderilmiştir (Felaketzedeler için, Vatan, 07.09.1966 s. 5).

Hollanda yardımlarına bir yenisini daha eklemiş ve Hollanda Kızılhaçı deprem bölgesine ulaştırılmak üzere uçakla Ankara'ya 8.700 florini değerinde 17 büyük çadır ile çeşitli yardım malzemesi göndermiştir. Suudi Arabistan'ın 300 çadır, 150 battaniye, altı sandık ilaç yardımını Suudi Arabistan Kızılay yetkilileri Erzurum'da Türk Kızılay yetkililerine teslim etmişlerdir (Depreme yardımlar devam ediyor, Vatan 15.09.1966, s. 1, 5).

İngiltere de yardımlarına devam etmiş ve 100 ton yardım malzemesi taşıyan bir şilep İngiltere'den hareketle 4 Ekim'de İskenderun Limanı'na gelmiştir. Bu yardım malzemesinin 60,5 tonu prefabrik evlerdir. Diğerleri ise; battaniye ve giyecek gibi malzemelerinden oluşmaktadır (İngiltere'den yardım geldi, Vatan, 04.10.1966, s. 1).

İmar ve İskân Bakanı Menteşeoğlu, 3 Ekim'de yaptığı açıklamada “*şimdiye kadar yurt içinden 22.719.000 lira, yurt dışından da 2.848.000 lira para yardımı yapıldığını, yurt içinden Türk İş'e bağlı işçilerin yapacağı 15.000.000 lira civarındaki yardımlarla bu rakamın 40 milyon liraya ulaşacağını sanıyoruz*” demiştir (İmar Bakanı “Beyaz Kitap” çıkaracak, Akşam, 04.10.1966, s.1, 7).

Bakan Menteşeoğlu'nun açıklamasından sonra da yurt dışından nakdî ve aynî yardımlar gelmeye devam etmiş ve Pakistan'ın Rawalpindi şehrinde toplanan 50.000 rupi Kızılay Genel Merkezi'ne gönderilmiştir. Hollanda Kızılhaçı ise 50.000 liralık yeni bir yardım yapmıştır (Felaketzedelere yeni yardımlar, Vatan, 18.10.1966, s. 1).

Güney Kore'nin Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Zeki Kuneralp'ı ziyaret ederek hükûmetinin depremzedeler için yaptığı 10.000 dolarlık nakdî yardımı vermiştir. Ayrıca Güney Kore Silahlı Kuvvetleri personelinin maaşlarından ayırdıkları 13.168 dolarlık yardım da Güney Kore Savunma Bakanı tarafından Seul'daki Türkiye Maslahatgüzarına verilmiştir (Güney Kore felaketzedelere 23 bin dolarlık yardım yaptı, Vatan, 08.11.1966, s. 5).

Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu'na göre 5 Aralık 1966 tarihine kadar dışardan gelen nakdî yardım tutarı 1.419.191,04 TL'dir⁸. Aynî yardımlar ise; 21.179 çadır, 60.711 battaniye, 1.431 yorgan, 132.740 parça giyecek, 1.175.106 kilo yiyecek, 9.846 kilo temizlik malzemesi olarak gelmiş ve bunlar deprem bölgesinde dağıtılmıştır. Ayrıca FAO tarafından 7 aylık ihtiyaç için 9.020 ton buğday ve 17.000 ton hayvan yemi vadedilmiştir. Rusya 400 ton şeker ve 120 ton süt tozu vaadinde bulunurken, Seylan 450 kilo çay, Tayland 100 ton pirinç, Hindistan ise 1.834 kilo çay vaadinde bulunmuştur. Ayrıca Uluslararası İnsani Yardım Kuruluşu (CARE)'nden depremzedelerden Ankara'ya ve Eskişehir'e gelecekler için 2.725 kilo bulgur ve 1.200 parça giyecek tahsis edilmiştir (DBMAKR, 1967, s. 5).

Yabancı devlet ve yardım kuruluşlarından deprem bölgesi için prefabrike baraka evler de gönderilmiştir. Baraka gönderen ülkeler Tablo 5'te belirtildiği gibi; Almanya, İsveç, Vatikan, Finlandiya, Yugoslavya ve İngiltere'dir. Bu gelen barakaların bir kısmı deprem bölgelerine kurulmuştur. (DBMAKR, 1967, s. 17).

Tablo 5: Yurt dışından gelen barakaların kurulduğu yerler ve miktarları

Kurulan yerler	Almanya	İsveç	Vatikan	Finlandiya	Yugoslavya	İngiltere
----------------	---------	-------	---------	------------	------------	-----------

⁸ Oysa İmar ve İskân Bakanı Haldun Menteşeoğlu 3 Ekim'de yaptığı basın toplantısında bu rakamın 2.848.000 lira olduğunu söylemiştir.

Varto	11	130	9			2X10
Çaylar	3		6			
Sazlıca			34			
Karameşe			1			
Muş	1		2		1	
Şenoba	1					
Nadaslık	1					
Bulanık	2		4			
Mercimekkale			10			
Yaygın			4			
Hınıs	7		6	11	17	
Karlıova	4		6			
Kurulan	30	130	82	11	18	2X10
Depolanan	2				1	2X10
Yekûn	32	130	82	11	19	2X300

Tablo 5'ten anlaşılacağı gibi deprem bölgeleri için gelen 274 barakadan, 271'i kurulmuş üçü depolanmıştır. Yalnız İngiltere tarafından gönderilen Dexion adı verilen prefabrik evlerin kurulması muğlâk olduğu ve bazı şartların yerine getirilmesi icap ettiği için sadece 2X10'u Varto'da kurulmuş, diğerlerinin kurulması gelecek yaza bırakılmıştır. Barakalardan; 194'ü Varto merkez ve köylerinde, 26'sı Muş'un diğer depremden etkilenen yerlerinde, 41'i Hınıs'ta, 10'u da Karlıova'da kurulmuştur.

Yurt dışında depremezelerin ihtiyaçları olan birçok kalem ürün gelmişse de gönderilen yardımlar Varto'ya ulaşmamış ya da çok azı ulaşmıştır. Bu durum basında olduğu gibi Vartolu şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Vartolu Ali Taş (Mela Elî) Kürtçe yazdığı "Ferman Kirî Rebbê Mezin" (Ferman Kıldı Yüce Rabbimiz) adlı şiirinde ulaşmayan yardımlardan da bahsetmektedir (Tek, 2018, s. 168). Şair;

Asya û Avrupa neman hatin ji bo derd û xeman

Geryan bi tairê sema hêstir rijandin wek çeman⁹

Weqta ku wan zanî durum yardim şihandin Erzurum

Tev hev dizîn hovê hurum ya Rebb bikî zehr û zuqum¹⁰

Sözleri ile hükûmete, görevlilere ve fırsatçılara hem sitem etmekte hem de beddua etmektedir. Bu durum deprem sonrası yaşanan sosyal psikolojiyi de yansıtması bakımından kayda değerdir.

Sonuç

Kuzey Anadolu Fay Sistemi üzerinde bulunan Varto'da tarihsel dönem içinde çeşitli büyüklükte depremler meydana gelmiştir. Cumhuriyet döneminde büyük hasarlara neden olan deprem ise 1946 yılında meydana gelmiştir. Sonraki yıllarda Varto'da depremler devam etmişse de 19 Ağustos 1966 tarihli Varto depremi Cumhuriyet döneminde yaşanan en yıkıcı depremlerden birisi olmuştur. Aslında bu deprem üç ili kapsamış olmasına rağmen depremin

⁹ Yardımımıza Asya'dan Avrupa'ya gelmeyen kalmadı

Gökte uçan kuşlar gibi dolanıp seller gibi ağladılar

¹⁰ Onlar duyunca durumumuzu yardım gönderdiler Erzurum'a

Lakin çaldı bunları barbarlar, Yarabb onlara zehir zikkim et

merkez üssünün Varto olması ve en büyük yıkım ve ölüm vakalarının Varto’da meydana gelmesi üzerine hem ülke hem de uluslararası kamuoyunda bu deprem “Varto Depremi” olarak ifade edilmiştir.

Varto depremi, meydana gelişinden hemen sonra dönemin hükûmeti deprem bölgesinde önce kurtarma sonra da yaraları sarma ve depremin etkilerini yok etmeye dönük çalışmalara başlamıştır. Bu faaliyetlerini sürdürürken de bu konuda yurt içi ve yurt dışındaki yardım kuruluşları başta olmak üzere hükûmetlerden, çeşitli şirketler ve özel şahıslardan aynî ve nakdî yardımlar görmüştür. Yurt dışından yardım gönderen ülkeler, bağışlarını ya doğrudan doğruya ya da ulusal ve uluslararası yardım kuruluşları (Uluslararası Kızılhaç Örgütü, Dünya Kiliseler Birliği, Kızılay, Kızılaslan ve Güneş) aracılığı ile Türk Kızılay Genel Merkezi’ne ya da hükûmete ulaştırmaya çalışmışlardır. Bu yardımların depremzedelerin yaralarını sarmaya şüphesiz büyük katkısı olmuştur.

Özellikle böyle durumlar karşısında din, dil ve ırk farkı gözetmeksizin evrensel ölçekte dayanışma ve yardımlaşma örneklerinin sergilenmesinin birey ve toplum psikolojisi üzerindeki olumlu etkisi de maddî yardımlar kadar değerli olmuştur. Varto depreminde bir daha görülmüştür ki ülkelerin ve milletlerin yaşadığı büyük felaketlerde büyük dayanışma örnekleri sergilenmektedir. Farklı gerekçe ve sebeplere bağlı olarak gerilimler gösteren iç toplumsal durumlar ve uluslararası ilişkiler, bu felaketli zamanlarda yerini insanî güzelliklere, olağanüstü dayanışma ve yardımlaşma örneklerine bırakmaktadır. Bunun en güzel örneği Kıbrıs meselesi nedeniyle gerilim yaşanan Yunanistan’ın Varto depreminde yaptıkları yardımlardır.

O dönemde yardım gönderen devletlerin dış politikalarında Türkiye’nin yerinin nasıl olduğunun anlaşılması bakımından bize önemli ipuçları vermiştir. Yardım yapan ülkeleri incelediğimizde Türkiye’nin bir NATO ülkesi olarak batılı devletlerle iyi münasebetler sürdürdüğü rahatlıkla söylenebilir. Johnson Mektubu dolayısıyla ABD ile yaşanan kırıngılığa rağmen bu ülke derhal Türkiye’deki ve Avrupa’daki sağlık ekiplerini bölgeye göndermiş, depremzedelerin yaralarını sarmak için başta seyyar hastane olmak üzere aynî ve nakdî yardımlarda bulunmuştur.

İngiltere depremin hemen sonrasında yardım teklifinde bulunmuş ve arama kurtarma başta olmak üzere aynî ve nakdî yardım yapmıştır. İngiltere dışında İngiliz Milletler Topluluğu’na dâhil olan Kanada, Yeni Zelanda da yardım yapan ülkeler arasında yerini almıştır. Batı Almanya’nın önemli bir miktarda yardım yapmasında Türkiye ile Almanya arasındaki dostluk ilişkilerinin dışında Almanya’ya giden Türk işçilerinin de önemli etkisi olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Türkiye’ye batılı devletler dışında İslam ülkeleri de aynî ve nakdî yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlarda Türkiye’nin komşuları ile olan iyi ilişkileri dışında 1950’li yıllardan itibaren Arap devletleri ile geliştirdiği dostluk ilişkisinin etkisi büyüktür. 1947’de bağımsızlığına kavuşan Pakistan da Varto depreminde ekonomik gücünün çok üzerinde bir yardım yaparak çok güzel bir dostluk ve kardeşlik örneği sergilemiştir.

Sosyalist bir rejimle idare edilen Yugoslavya Federasyonu’nun ve özellikle de Makedonya’daki Üsküp Türklerinin depremzedelere önemli yardımlarda bulunduğu görülmektedir. Bir doğu bloku ülkesi olan Bulgaristan da dostluk ilişkilerinin bir gereği olarak yaptığı yardımlar dışında 9 Eylül 1966’da Bulgaristan millî bayramı için ayrılan kokteyl tahsisatını depremzedelere ayırmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin de önemli yardımları olmuştur. Hiç kuşkusuz bu yardımlarda Rusya’da yaşayan Türk ve Müslümanların duyarlılığı dışında Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği arasında 1964 yılından sonra başlayan ikili ilişkilerin de önemli bir payı vardır.

Yardım yapan devletler arasında Güney Kore'nin de bulunması, Türkiye'nin Kore Savaşı'nda Kore'ye asker göndermesi ile başlayan bir dostluğun karşılığı niteliğindedir. Yine yardım yapan ülkeler arasında İngiliz Milletler Topluluğu'nda yer alan ve 1964 yılında bağımsızlığına kavuşmuş fakir bir Afrika ülkesi olan Zambiya'nın bulunması, Türkiye'nin bu ülkenin dış politikasındaki etkin gücünü göstermesi açısından önemlidir. 1966 dünyasında Varto depreminde yapılan dış yardımlar hem Türkiye açısından hem de uluslararası toplum açısından dayanışma ve yardımlaşma çabalarının ortaya konulduğu en güzel, en değerli ve en çarpıcı örneklerden birisi olarak tarihteki yerini almıştır.

Kaynakça

- Afetzedelerin durumu gün geçtikçe vahimleşiyor, (19.10.1966). *Şark Telgraf*.
- AİD deprem bölgesi için 7,5 milyon lira veriyor, (28.08.1966). *Milliyet*.
- Ankara'da bugün, (02.09.1966). *Ulus*.
- Bakanlar Bingöl'de, (21.08.1966). *Akşam*.
- Bakanlar Kurulu dün geceki toplantısı, (22.08.1966). *Vatan*.
- Başbakan Demirel Erzurum'a gitti, (20.08.1966). *Vatan*.
- Beşer, M. (16.09.1966). Gelen yardımlar neden yerine ulaşmıyor?. *Cumhuriyet*.
- Bir Alman şahsı adına 10 bin mark bağışladı, (30.08.1966). *Vatan*.
- Bulgaristan büyükelçiliği, millî bayram için ayrılan kokteyl tahsisatını deprem felaketzedelerine ayırtmıştır, (09.09.1966). *Ulus*.
- Bütün dünyadan yardım geliyor, (21.08.1966). *Milliyet*.
- Büyük depremler*, Erişim Tarihi: 14.01.2023, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/buyuk-depremler>.
- Büyüksaraç, A. & Bektaş, Ö. (2017). *Varto depremi 19 Ağustos 1966*. İstanbul: Çantay Yayınları.
- Demirel açıkladı "yıkılan şeyler yeniden kurulacak", (21.08.1966). *Vatan*.
- Demirel deprem bölgesine gidiyor, (20.08.1966). *Akşam*.
- Demirel Hınıs'ta konuşurken deprem oldu, (20.08.1966). *Akşam*.
- Deprem Bölgesi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu (DBMAKR)*, Erişim Tarihi: 28.09.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c016/mm_02016095.pdf.
- Deprem bölgesinde gittikçe kötü haberler geliyor, (21.08.1966). *Ulus*.
- Deprem bölgesinde alınacak acil bütün tedbirler tespit edildi, (26.08.1966). *Ulus*.
- Deprem bölgesinde son durum, (22.08.1966). *Ulus*.
- Deprem bölgesine dışarıdan yardım geliyor, (22.08.1966). *Vatan*.
- Deprem konusunda TİP milletvekilleri genel merkeze tel çekti, (20.09.1966). *Yeni Uyanış*.
- Deprem neticesi tespit edildi, (09.03.1966). *Şark Telgraf*.
- Depreme yardımlar devam ediyor (15.09.1966). *Vatan*.
- Depremin büyüklüğü ve şiddeti aynı kavramlar mıdır?*, Erişim Tarihi:12.07.2022, <https://www.afad.gov.tr/depremin-buyuklugu-ve-siddeti-ayni-kavramlar-midir>.
- Dikmen, E. (1967). "Deprem ve Sonrası". *Varto ve Ölüm Sükûtu*, Ankara: Varto Kültür, Tanıtma ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- Dış yardımlar, (24.08.1966). *Milliyet*.
- Doğu Anadolu halâ sallanıyor, (21.08.1966). *Vatan*.
- Doğu Anadolu'da deprem, (08.03.1966). *Cumhuriyet*.
- Doğuda deprem, (08.03.1966). *Akşam*.
- Doğuda deprem, (20.08.1966). *Ulus*.
- Doğuya yardım büyük bir yekûn tutuyor, (30.08.1966). *Cumhuriyet*.
- Doktor Sükan "irtibat sağlanacak" dedi, (21.08.1966). *Vatan*.

- Ergünay, O. (1967). *19 Ağustos 1966 Varto deprem raporu*. Ankara: İmar İskân Bakanlığı Deprem Bölgeleri İcra Heyeti Başkanlığı.
- Felaketzedeler için, (21.08.1966). *Ulus*.
- Felaketzedeler için, (07.09.1966). *Vatan*.
- Felaketzedelere en büyük yardımı Suudi Arabistan yaptı 1 milyon 750 bin lira, (23.08.1966). *Vatan*.
- Felaketzedelere yeni yardımlar, (18.10.1966). *Vatan*.
- Felaketzedelerin çoğu kışı başka yerde geçirmek istedi, (04.09.1966). *Ulus*.
- Gıda yardımını ordu dağıtıyor (24.08.1966). *Ulus*.
- Güney Kore felaketzedelere 23 bin dolarlık yardım yaptı, (08.11.1966). *Vatan*.
- İmar Bakanı “Beyaz Kitap” çıkaracak, (04.10.1966). *Akşam*.
- İngiltere’den yardım geldi, (04.10.1966). *Vatan*.
- İsveç’ten Varto’ya 130 ev geliyor, (17.09.1966). *Milliyet*.
- Kandilli Rasathanesi ve DAE Ulusal Deprem İzleme Merkezi, *17 Eylül 2013 Tüten-Muş Depremi Hakkında Bilgi Notu*, Erişim Tarihi: 14.01.2023, http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/deprem-bilgileri/onemli-depremler/17_Eylul_2013_MUS.pdf.
- Ketin, İ. (1976). San Andreas ve Kuzey Anadolu fayları arasında bir karşılaştırma. *Türkiye Jeoloji Kurumu bülteni*, 19, 149-154.
- Kocadağ, Ç. (1967). *Varto*. İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Konya’da Vartolular dilencilik yapıyor, (09.10.1966). *Yeni Uyanış*.
- Meclis olağanüstü toplantıya çağrıldı, (22.08.1966). *Akşam*.
- Millet Meclisi Tahkikat Komisyonu dilekçe kabul etmiyor, (13.12.1966). *Yeni Uyanış*.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (14.11.1966). D.2, B.5, O.1, C.9. Erişim Tarihi: 28.09.2022, ://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c009/mm__02009005.pdf.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (16.11.1966). D.2, B.6, O.1, C.9. Erişim Tarihi: 28.09.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c009/mm__02009006.pdf.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (18.11.1966). D.2, B.7, O.1, C.9. Erişim Tarihi: 28.09.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c009/mm__02009007.pdf.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (25.11.1966). D.2, B.10, O.1, C.9. Erişim Tarihi: 23.01.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c009/mm__02009010.pdf.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi, (03.05.1967) D.2, B.95, O.1, C.16. Erişim Tarihi: 29.09.2022, https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c016/mm__02016095.pdf.
- Milletvekilimiz Nermin Neftçi’nin yeni basın toplantısı, (23.09.1966). *Yeni Uyanış*.
- Mirze, S. H. (2013). *Varto Havzası (Muş) ve çevresinin jeomorfolojisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ. Erişim Tarihi: 18.09.2022, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Muşta zelzele, (01.06.1946). *Cumhuriyet*.
- Ne Oluyor?, (29.08.1966). *Yeni Uyanış*.
- Ölenlerin sayısı 3000, (21.08.1966). *Vatan*.
- Ölü sayısı 3000 in üstüne çıktı, (23.08.1966). *Ulus*.
- Pakistan deprem bölgesine çadırla battaniye gönderdi, (01.09.1966). *Milliyet*.
- Taşman, C. E. (1946). Varto ve Van depremleri. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü mecmuası*, 2/36, 287-291.

- Tek, A. (2018). Felaketin belleği: 66 Varto depremi ve etrafında oluşan kolektif hafıza. *Kebikeç*, 45, s. 145-170.
- Türel, O.N. (13.12.1966). “Fakir vatandaş dinlensin”. *Yeni Uyanış*.
- Türel, O.N. (14.12.1966). “Böyle kurul olur mu?”. *Yeni Uyanış*.
- Unat, K. (2018). 1943 Adapazarı-Hendek depremi ve yankıları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 63, 365-385.
- Vali istifaya davet olunuyor!, (05.09.1966), *Yeni Uyanış*.
- Varto haritadan silindi, (22.08.1966). *Şark Telgraf*.
- Varto’da yeniden şiddetli bir deprem oldu, (12.07.1966). *Şark Telgraf*.
- Vartolulara beklemeleri tavsiye edildi, (08.09.1966). *Ulus*.
- Varto’ya giden yardım yetersiz, (29.08.1966). *Ulus*.
- Yardımlar, (31.08.1966). *Ulus*.
- Yardımlar yerine ulaşmıyor, (03.09.1966). *Ulus*.
- Yedi devlet yardım için başvurdu, (22.08.1966). *Milliyet*.
- Yeni yardımlar, (01.09.1966). *Cumhuriyet*.
- Yuca, İ. S. (2022). Ulusal ve yerel basında “1966 Varto Depremi”. Yuca, İ. S. (Ed). *Varto insan-mekân-hafıza*, Ankara: Ütopya yayınevi.
- Zengin, E. (2020, Haziran). Cumhuriyet Dönemi’nde (Muş) Varto’da yaşanan depremler (1946-1966). *Turkish Studies-History*, 15(2), 791-811. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.43147>.